
RECENZE A ANOTACE

STACH, Sabine

Politika odkazu. Jan Palach a Oskar Brüsewitz jako političtí mučedníci

► Praha: Academia, 2020. 649 str., 20 nečisl. str. obrazových příloh

Téma Jana Palacha v české společnosti silně rezonuje. V roce 2021 si připomínáme již dvaapadesát let od jeho upálení. O jeho životě už vyšlo mnoho publikací.¹ Jak se však na jeho čin dá dívat? Německá kulturoložka a bohemistka Sabine Stach ukazuje, že ho můžeme pojímat jako politického mučedníka. Autorka, zabývající se obdobím reálného socialismu ve střední Evropě (především v Polsku a Československu) a historickou pamětí, vychází z dizertace, kterou roku 2014 v rámci svého doktorského studia obhájila na Univerzitě Lipsko a která vyšla knižně v roce 2016 péčí nakladatelství WallsteinVerlag v Göttingenu. V roce 2020 jsme se dočkali také českého vydání této knihy, kdy projekt realizovalo nakladatelství Academia.

Sabine Stach se nevěnuje Janu Palachovi a jeho protějšku z bývalé NDR Oskar Brüsewitzovi jako historickým osobnostem, nýbrž analyzuje je jako symboly, jimiž se stali, když se upálili, a do nichž jsou promítány různé obsahy. Pojem „politika odkazu“ (německy Vermächtnispolitik), jak upozorňuje sama autorka, představuje i v německém jazyce neologismus. Chtěla jím postihnout skutečnost, že se z Palacha a Brüsewitzovy staly po smrti objekty vzpomínání

1 Např. BLAŽEK, Petr. *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1966–1989*. Praha 2019; BLAŽEK, Petr; EICHLER, Patrik et al. (ed.). *Jan Palach*. Praha 2009; CULEK, Josef (ed.). *Jan Palach*. 11. 8. 1948 – 19. 1. 1969. Praha 1990. ČERNÝ, František. Dny Jana Palacha. In: MAZÁČOVÁ, Barbara; POKORNÁ, Veronika et al. *Ve jménu života Vašeho*. Praha 2019, s. 14–17; HOPPE, Jiří. Jan Palach. Pochodeň číslo 1. In: *GEO 2* (2009), s. 20–37; KMUNÍČKOVÁ, Zdeňka. *Poslední dny Jana Palacha*. Praha 2009; LEDERER, Jiří. *Jan Palach. Zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*. Praha 1990; PROCHÁZKOVÁ, Lenka. *Slunce v úplňku. Příběh Jana Palacha*. Praha 2008.

a také politické argumenty. Na jejich odkaz se odvolávali nejrůznější aktéři, kteří tak usilovali o morální legitimizaci svého politického programu. Právě tato různá vyprávění, propojení a rozpory mezi nimi jsou hlavním předmětem knihy.

Vodítkem v samotném bádání jí přitom byla otázka, jakou roli sehrály mučednické diskursy v rámci střetu se státním socialismem a jak se změnilo vnímání těchto mučedníků v souvislosti s politicky přelomovým rokem 1989. Ke zkoumání přitom používá analýzy diskursu, přičemž si uvědomuje limity tohoto přístupu. Co se týče pramenů, vedle historiografických textů využívala publicistická a literární zpracování tématu v esejích, románech, básních, scénických dílech a novinových člancích a také filmy, rozhlasové pořady, pomníky, letáky, programy akcí, performance, recenze, internetové stránky, malby a kresby. Pracovala také s ego-dokumenty, rozhovory a dalšími texty pamětníků. Zkoumala rovněž archivní materiály v institucích, jako je Archiv bezpečnostních složek, Libri prohibiti, Československé dokumentační středisko, archiv Robert-Havemann-Gesellschaft nebo Thüringer Archiv für Zeitgeschichte. Ačkoliv autorka udává, že byla při práci s prameny limitována, využila velice bohatý materiál. Z jazykového hlediska pracovala s německými, českými, slovenskými, anglickými a polskými texty.

Samotná práce se skládá ze čtyř částí. V první se autorka věnuje mučednickým diskursům ve státním socialismu a postsocialismu. Poté zpracovává jednotlivé diskursivní postavy, a to ve druhé části Jana Palacha a ve třetí Oskara Brüsewitz. Ve čtvrté části pak systematicky srovnává oba případy a vymezí hlavní prvky toho, co nazývá politikou odkazu. První část je nejnáročnější z hlediska srozumitelnosti překladu. Jedná se o velice teoretickou část, a ačkoliv je překlad Zdeňka Hartmanna ve výsledku povedený, je v této části nejslabší.

V kapitole o Janu Palachovi popisuje období pražského jara² a vojenské intervence vojsk Varšavské smlouvy coby kontext Palachova činu. Poté se věnuje tomu, jak byl Palachův čin vnímán a jaké byly první reakce na jeho sebeupálení. Ukazuje, jak se zpráva o jeho sebeupálení během několika málo dní rozšířila i za hranice země, jak lidé vyjadřovali svou solidaritu. Zvláštní roli doma i v cizině sehráli studenti, kteří uspořádali několik akcí. V této době byl Palach vnímán jako národní hrdina. Později hovoří o jeho odkazu a pojetí jeho pohřbu jako o národní smuteční slavnosti představující počátek jeho pojetí jako politického mučedníka. Jeho hrob se stal hojně navštěvovaným místem smutku, vzpomínání a také symbolického protestu. To byl pro Komunistickou stranu velký problém, a přístup k hrobu proto různými způsoby znemožňovala.

Autorka se dále věnovala Janu Palachovi v exilovém a západním diskursu. V některých zemích po něm byly pojmenovány ulice a vznikaly různé pomníky. Palachův

2 K roku 1968 čerpala z například knih PITHART, Petr. *Osmadesátý*. Praha 1990; PECKA, Jindřich; PREČAN, Vilém (ed.). *Proměny pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Praha 1993; SCHULZE WESSEL, Martin. *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha 2018.

čin se neustále připomínal v novinách a rádiích a k Palachovi jako tématu se stále znovu vraceli také prozaikové a dramatici. Ti, kteří emigrovali, kritizovali Čechy za to, že si k hrobu chodí pouze načerpat mravní sílu, jinak se ale výrazněji neangažují, hovořilo se o tzv. protektorátní mentalitě. Jasná artikulace Palachova odkazu spojená s vyzýváním obyvatelstva ke konkrétním činům na sebe nechala čekat až do ledna 1989. V roce 1989 se Palach znovu stává politickým mučedníkem, přičemž jeho uctívání vrcholí v tomto roce, kdy je vnímán jako někdo, kdo razil cestu novému, demokratickému státu. Palachovo „zmrtvýchvstání“ během Palachova týdne a konec komunistického režimu na konci téhož roku byly interpretovány jako vítězství pravdy nad lží.

Jako nejpřínosnější kapitola z celé knihy se jeví část o letech 1990–2009, potažmo o roku 2013, kdy autorka představuje Palacha na pozadí nejnovějších dějin. Nejprve se věnuje zpracování doby socialismu v již svobodném Československu. Ukazuje, že v politice tu dominoval antikomunismus a nutnost pracovat na dekomunizaci. Zabývá se rovněž dějepiscetvím a publicistikou po roce 1989. Toto prostředí nebylo neutrální, i zde udával styl bádání antikomunismus. Autorka ukazuje, že líčení Palacha charakterizovala nízká míra sebereflexe a četné emočně podbarvené a dramatizující výrazy. Ve většině textů však byla přítomna zejména otázka po smyslu Palachova činu konkrétně a českých dějin obecně. Tyto debaty bývají dodnes v různých diskuzích znovu a znovu rozpoutávány.

V roce 1990 také začal proces Palachovy „kanonizace“, v jehož rámci se na něj pohlíželo jednak jako na hrdinu odboje, jednak jako na oběť komunismu. Na této memorializaci se podílel jak stát, tak i občanské a univerzitní iniciativy doma i v zahraničí. Palach získal různá ocenění, bylo mu vystavěno několik památníků, byly po něm pojmenovány ulice apod. Sémantické vnímání Palacha jako „odvážného hrdiny“ a jeho sebeupálení jako „hrdinského činu“ je všudypřítomné i v současné době. Jiná interpretace v něm vidí oběť komunismu, v takovém případě se jeho sebeupálení popisuje jako „zoufalý čin“ nebo „tragédie“. Z různých debat také vyplývá, že rok 1989 nelze považovat za konečné naplnění Palachova odkazu, neboť se na něj i v nejnovějších dějinách neustále odvolávají různí politikové, filozofové a jiní. V tomto smyslu se různí autoři dodnes zasazují o to, aby bylo Palachovo sebeupálení chápáno jako boj proti – dosud přežívající – „normalizační mentalitě“. Ukazuje se, že když se hovoří o jeho sebeupálení, většinou se stále ještě ztotožňují dějiny a historicko-národní vědomí.

Oskaru Brüsewitzovi se autorka věnuje stejně podrobně jako Janu Palachovi. Popisuje tři interpretace jeho sebeupálení. Šlo o vztah mezi státem a církví obecně, o konflikt mezi nároky, jež na výchovu klade stát a jež na ni klade křesťanství, a o napětí mezi vedením církve a jejími obcemi. Vedoucí představitelé církve stáli před problémem, co si teologicky počít s demonstrativní sebevraždou. Brüsewitzův čin se dotkl základní otázky, jak se má jednotlivec chovat, když se jeho loajalita k vlastnímu náboženskému přesvědčení dostane do konfliktu s politizovanou každodennos-

tí. Především mezi mladými křesťany vyvolal tento čin kritickou reflexi. Pro opozici pak Brüsewitzův čin představoval impuls k diskusi o lidských právech. V roce 2000 pak bylo rozhodnuto „kanonizovat“ ho jako křesťanského mučedníka dvacátého století.

V závěrečné kapitole autorka případy Palacha a Brüsewitze komparuje. Nejprve identifikuje základní narativní vzorce, z nichž vzniká postava politického mučedníka ve státním socialismu. Následně prostřednictvím čtyř funkcí tematizuje, jak fungovaly různé mechanismy přivlastňování ve smyslu politiky odkazu, a na tomto základě poté vymezuje společenskou roli diskursů o mučednících. Ve třetím kroku pak analyzuje hierarchie a propojení mezi oběma diskursy a to, jak docházelo k jejich vpisování do širších diskursivních souvislostí. Nakonec se soustředí na obtíže, které vyplývají z odlišných politik odkazu.

Ukazuje se, že předmětem politiky odkazu se Jan Palach a Oskar Brüsewitz mohli neefektivněji stát tehdy, když byla pozornost soustředěna na jejich potenciál jakožto hrdinů. Jejich prezentace jakožto bojovníků za určitý záměr otevřela horizont budoucnosti, za kterou se mělo bojovat. Současně se však znovu objevovalo jejich tematizování jako politických mučedníků vždy, když mohla být nějaká aktuální skutečnost navázána na představu o dosud nenaplněném odkazu. Autorka závěrem konstatuje, že ačkoliv takovýto jednoznačný obraz hrdiny v politice účinně funguje, v minulosti vůbec nepředstavoval dominantní způsob toho, jak se o sebeupálení hovoří, a není jím ani v současnosti. Ukázat tuto komplikovanou povahu „sebeobětování“ bylo jedním z cílů této její práce, jež má být zároveň i příspěvkem k novodobému historickému uchopení Jana Palacha a Oskara Brüsewitze. To tato kniha beze zbytku splňuje. Je na ní také znát poctivá práce s prameny různého druhu a obdivuhodná poctivost při kladení otázek a hledání odpovědí. Ač se jedná o teoreticky náročnější text, jistě si najde své čtenáře i mimo historickou obec.

Pavla Janečková Zejdová

VANĚK, Pavel (ed.)

Ochrana státní hranice v osmdesátých letech 20. století. Pád železné opony

► **Brno: Technické muzeum v Brně, 2020. 275 s.**

Kolektivní monografie s názvem *Ochrana státní hranice v osmdesátých letech 20. století. Pád železné opony* je publikačním výstupem z konference s názvem *Rok 1989 a ochrana státní hranice*, kterou při příležitosti 30. výročí událostí 17. listopadu 1989 organizovalo Technické muzeum v Brně v roce 2019. Autoři z řad archivářů, historiků a soukromých badatelů přinesli různé pohledy na problematiku ochrany československých státních hranic v závěrečném období komunistického režimu. Na základě studia archivních materiálů, ale i prostřednictvím rozhovorů s pamětníky se jim mnohdy podařilo publikovat velice zajímavé a nové poznatky, které si zasluhují další bádání. Publikace se striktně nevěnuje jenom událostem z let 1980–1989, ale přechází i do polistopadového vývoje, kdy se pod vlivem pádu železné opony začaly odstraňovat i nejrůznější mechanické zábrany na hranicích. To způsobilo, že příhraniční území mohla naplno začít budovat a využívat svůj potenciál, zejména v oblasti turistického ruchu, který do té doby nebyl rozvinut.

Tři úvodní kapitoly jsou věnovány historickým sondám do problematiky ochrany a přechodů státní hranice v úsecích tří různých brigád pohraniční stráže (konkrétně České Budějovice, Znojmo a Bratislava). Na základě detailního studia archivních materiálů autoři poskytli ucelený obraz ochrany československo-rakouské, československo-německé a částečně československo-maďarské hranice v osmdesátých letech dvacátého století. Shodně upozorňují na dlouhý, téměř čtyřicetiletý vývoj Pohraniční stráže. Její vybavení, struktura a personální obsazení se neustále zlepšovaly. Znamenalo to ale také větší úspěchy při ochraně státních hranic? Jak nám ukazují příklady úspěšných přechodů, ne vždy tomu tak muselo být.

V dalších kapitolách se čtenář může dozvědět informace o nově objevených úmrtních osob, jež se snažily překročit hranice Československa s Rakouskem nebo západním Německem v období 1948–1989. Informace o neúspěšných a tragických přechodech jsou velice přehledně zobrazeny v grafické podobě se základní datací a popisem událostí. Pro další bádání je v tomto případě přínosný také odkaz na archivní uložení primárního pramenu vztahujícího se k dané osobě. V další kapitole se autor věnuje známému případu úspěšného přechodu státní hranice z března 1981 s pomocí propustky do hraničního pásma, kdy lesní dělník Antonín Krejcar převezl v seně na saních tažených koněm na území Rakouska svou rodinu a rodinu svého přítele, celkem se jednalo o sedm osob. Autor při analýze této události využil zajímavou komparaci, kdy se na ni dívá prostřednictvím spisů z vyšetřování Státní bezpečnosti, prostřednictvím paměti tehdejších příslušníků Pohraniční stráže a ostatních lesních dělníků, ale také prostřednictvím osobních vzpomínek samotného Antonína Krejcara. V další zajímavé kapitole se čtenář může podívat na to, kdo se mohl stát příslušníkem Pohraniční stráže, která byla vnímána jako jedna z privilegovaných složek tehdejší společnosti. V tomto případě se jedná o sociologickou sondu, která je sestavena ze záznamů zkušeností pamětníků a ze studia příslušných archiválií. Další kapitola v této části se zajímavým způsobem pokouší rekonstruovat běžnou roční rutinu na státní hranici. Na základě studia primárních pramenů se zaměřuje především na dny a svátky významné pro Pohraniční stráž, ale také pro místní obyvatelstvo. Čtenář se tak může dozvědět zajímavé informace o významu Vánoc, státních svátků (zejména Dne vítězství a oslavy Slovenského národního povstání), příchodu nováčků a odchodu příslušníků do civilu nebo o významu každoročně se opakujících povodní (v případě oblasti jižní Moravy).

Další kapitoly se podrobně věnují různým aspektům souvisejícím s činností Pohraniční stráže a s ochranou státní hranice. Čtenář například získá bližší informace o Chovatelské stanici služebních psů Pohraniční stráže v Novém Žďáru u Aše v období sedmdesátých až osmdesátých let dvacátého století. Autor se v tomto případě věnuje analýze provozu zařízení, úkolům, které byly pro tuto oblast stanovovány, nebo přímo realizaci odchovu plemene německý ovčák, který se stal nejvíce využívaným plemenem pro výkon služby na státní hranici. Zajímavé jsou rovněž informace o metodologii řízení chovu, mezinárodní spolupráci nebo výcviku.

Některé kapitoly, které se nacházejí v závěru publikace, se věnují také událostem, jež následovaly po listopadu 1989. Zobrazují například vznik a činnost Občanského fóra ve Znojmě a jeho snahu o otevření hranic a odstranění všech bariér. Podobné aktivity bychom mohli sledovat v celém pohraničí, kde v roce 1990 postupně probíhala demontáž „železné opony“ a kde se rušily jednotlivé brigády Pohraniční stráže. V závěrečné části čekají na čtenáře informace o aktivitách, které při příležitosti 30. výročí listopadu '89 organizovalo Technické muzeum v Brně ve spolupráci s Městským muzeem v Hornu. Bohatá obrazová příloha z jednotlivých akcí sdružených pod projektem Železná opona 1948–1989 přiblíží nebo připomene čtenářům, jaký byl život za železnou oponou.

Představená publikace o ochraně státní hranice v osmdesátých letech dvacátého století plynule navazuje na další kolektivní monografie, které se věnovaly problematice ochrany státní hranice v tzv. zakladatelském období komunistického režimu (1948–1955) a následně pak v padesátých, šedesátých a sedmdesátých letech. Poskytuje tak pohledy na různé aspekty související s ochranou státní hranice od technického a personálního zabezpečení a ideologického ukotvení až po nespočet lidských tragédií souvisejících s neúspěšnými pokusy o útěk z totality. Bohatá obrazová příloha v podobě fotografií, přehledných tabulek nebo plánek a map pomáhá čtenáři k lepší orientaci.

Autorovi se v tomto díle podařilo logicky uspořádat jednotlivé kapitoly, které tak mohou poskytnout čtenáři ucelený obraz o problematice státních hranic a života kolem nich.

Miroslav Lacko

ŠLOUF, Jakub

Praha v červnu 1953. Dělnická revolta proti měnové reformě, vyjednávání v továrnách a strukturální proměna dělnické třídy

► Praha: Academia, 2021. 214 s.

Autorem knihy je historik PhDr. Jakub Šlouf, Ph.D., který pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a je také odborným archivářem v Národním archivu. Ve svých pracích se zaměřuje na dějiny Komunistické strany Československa po druhé světové válce, protestní akce československého obyvatelstva po únoru 1948 a vývoj vztahu dělnictva industriální výroby ke komunistickému režimu. Těmto tématům se Jakub Šlouf věnoval například v publikacích *Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*³, *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*⁴ a *Mimořádný lidový soud v Praze (1915–1948). Retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*⁵.

V monografii *Praha v červnu 1953. Dělnická revolta proti měnové reformě, vyjednávání v továrnách a strukturální proměna dělnické třídy* Jakub Šlouf analyzuje situaci v největších pražských průmyslových podnicích dne 1. června 1953, tedy v den, kdy v Československu proběhla měnová reforma. Autor rekonstruuje nejvýznamnější demonstrace v jednotlivých továrnách a také další osudy všech jejich aktérů v následujících měsících. Okrajově také porovnává dění v pražských továrnách s plzeňskými událostmi ze stejného data. Dle Šloufa

- 3 ŠLOUF, Jakub. *Spříznění měnou: genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Vydání první. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. 382 stran. Fontes, 17. svazek.
- 4 BÍLÝ, Matěj; LÓŽI, Marián; ŠLOUF, Jakub. *Nervová vlákna diktatury: regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Vydání první. Praha: Karolinum, 2019.
- 5 ŠLOUF, Jakub a kol. *Mimořádný lidový soud v Praze (1915–1948): retribuční úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*. Vydání první. Praha: Academia, 2020.

je tato kniha spíše počátečním seznámením s tematikou pražských demonstrací v roce 1953.

Šlouf rozdělil knihu do čtyř částí, které se skládají z dalších podkapitol. První tři části, *Dlouhodobé předpoklady revolty*, *Pražská revolta* a *Důsledky revolty*, sledují tehdejší dění spíše po časové ose. Poslední část, *Teze k obecnější situaci v továrnách*, se naproti tomu věnuje obecněji složení dělnictva v československých továrnách zejména v počátku padesátých let. Zvláště v druhé kapitole, nazvané *Pražská revolta*, se autor zabývá samotnými událostmi ze dne 1. června 1953. Je rozdělena především podle jednotlivých pražských továren, ve kterých revolta dělníků proběhla.

V úvodu knihy chybí aspoň základní kritika pramenů, nicméně autor ji v několika případech zdařile zakomponoval přímo do textu. Co se týče problematiky pramenů, Šlouf použil mimo jiné rozhovory s pamětníky z projektu Paměť národa, což by bylo samo o sobě žádoucí. I když se v důsledku nejedná o metodu orální historie, není nicméně možné výpovědi jednotlivých narátorů zobecňovat na celé pracovní kolektivy v pražských továrnách, jak to v knize v některých případech autor provedl. Pozoruhodným pramenem, který citoval z jednoho z vyšetřovacích spisů Státní bezpečnosti, jsou však nápisy ze záchodu podniku ČKD Stalingrad. Ty mohou dokreslovat skutečnou náladu pracovníků dané továrny ve vztahu k politickému dění v Československu. Sice se jedná o obsahově chudý pramen, ale jeho bezprostředností zároveň o vzácný zdroj podpovrchových informací o tehdejší „dělnické společnosti“. Celkově užil Šlouf ve svém díle pozoruhodný a rozmanitý výběr primárních pramenů.

Jednou ze základních premis knihy je, že dělníci v Praze nezapočali revoltu 1. června 1953 z důvodů politických, nýbrž z důvodů sociálně-ekonomických. Myslím, že s tímto autorovým tvrzením nelze zcela souhlasit. I když byla motivací dělníků zejména jejich ekonomicko-sociální situace, v prostředí komunistického režimu počátku padesátých let jsou myslím tyto důvody nedílnou součástí nejen tehdejší politické kultury. Ano, dělníci nezačali protestovat primárně čistě z ideologických příčin jako například několik týdnů předtím v Prostějově, nicméně v tehdejším systému, kdy se slova „práce“, „hospodářství“, „dělnictvo“ a mnohá další skloňovala snad dennodenně ve všech médiích a zaznívala z oficiálních míst, tedy od vlády, KSČ i prezidenta republiky apod., se sociálně-ekonomická problematika jen těžko odděluje od té politické. S autorovým předpokladem lze souhlasit z toho úhlu pohledu, že stávající neměli ambice překročit hranice tehdejšího režimu, tedy svrhnout vedení továren, národních výborů, státu nebo strany. Ovšem vynechat z politiky otázku životní úrovně zcela nelze. O tom leckdy svědčí také samotný obsah této monografie. Jedním z příkladů může být, že své stížnosti pracovníci továren směřovali nejen na své vedoucí, ale také na tamější činovníky KSČ. Rovněž například vyžadovali, aby přišli měnovou reformu do továren objasnit nejvyšší představitelé vlády, což se jim nakonec povedlo vynutit. Tento moment poté autor uvádí jako jeden z klíčových v porovnání s plzeňskými událostmi.

Z hlediska obsahu knihy autor přichází s relativně podrobnou rekonstrukcí událostí v jednotlivých továrnách i mimo ně. Autorova analýza přináší nespočet zajímavých postřehů a detailů o průběhu stávek. Zejména osudy konkrétních aktivistů jsou velice zajímavé. Ty jsou navíc na konci knihy doplněny přehlednými tabulkami zadržených a odsouzených osob z pražských stávek. Za pozornost také stojí autorem zkoumaná politická příslušnost vyšetřovaných pracovníků továren, kdy se často jednalo o bývalé členy Komunistické strany Československa. Zaujme rovněž obecnější autorova teze v poslední kapitole otevírající otázku vlivu nově naturalizovaných dělníků z řad bývalých živnostníků, zemědělců, úředníků apod. na ostatní dělnictvo. Ještě zajímavější otázkou je autorovo zamyšlení, zda mohlo mít toto promíchání vliv na reformní období vrcholící rokem 1968 při vědomí toho, že právě z dělníků se staly nové technokratické elity. Z různorodě poskládaného dělnictva totiž vzešli vysokoškoláci, kterým bylo umožněno studovat dálkově, při zaměstnání, popřípadě získali vysokoškolské vzdělání jejich děti. Tyto úvahy jsou velice přínosné a stály by za hlubší rozbor. To by se ovšem kniha pohybovala mimo rámec svých cílů.

Celkově Jakub Šlouf v knize splnil to, co si předsevzal. Monografie splňuje parametry prvotního výzkumu daného tématu a je více než dobrým základem pro další výzkum pražské revolty. Autorovi se podařilo úspěšně proniknout do problematiky a zároveň úspěšně nastínil rozdíly mezi pražskou a plzeňskou revoltou. Publikace navíc otevírá další možnosti bádání v podobě nově otevřeného tématu, tedy vlivu jednotlivých sociálních skupin uvnitř poúnorového dělnictva. Zároveň je tato kniha první monografií, která se tématem pražské revolty v červnu 1953 zabývá. Už jen tato skutečnost je skvělou vizitkou práce jejího autora Jakuba Šloufa.

Jiří Lehnert

KMOCH, Pavel

Konec pánů Benešovska. SS-Stadt Böhmen, Ortsgruppe der NSDAP Beneschau, Wallenstein a ti druzí

► Praha: Academia, 2021. 446 s.

Nakladatelství Academia vydalo v rámci své edice „1938–1953“ v letošním roce nový počín: publikaci Pavla Kmocha pod názvem *Konec pánů Benešovska. SS Stadt Böhmen, Ortsgruppe der NSDAP Beneschau, Wallenstein a ti druzí*. Práce shrnuje dlouholetý výzkum autora věnovaný tentokrát zvláštnímu prostoru v rámci Protektorátu Čechy a Morava – Benešovsku. Zde byl v době okupace vytvořen výcvikový prostor jednotek Waffen-SS Böhmen. V letech 1942–1945 zabíral většinu regionu, jmenovitě okresy Benešov, Neveklov a Sedlčany.

Osobnost historika Pavla Kmocha není třeba blíže představovat. Tento autor řady článků a publikací se dlouhodobě věnuje dílčím tématům z období okupace.⁶ Ve své nejnovější monografii se zabývá především obdobím konce války, respektive sleduje dramatické události, jež probíhaly v jejím samotném závěru, a to nejen na Benešovsku, jak by se dle názvu práce zdálo. Značná pozornost je v knize upřena na detailní průběh pražského květnového povstání, do jehož potlačení byly zmíněné jednotky SS z Benešovska nasazeny.

Práce je strukturována do devíti tematických kapitol, které by se daly považovat za chronologické. Vedle předmluvy a závěru nalezneme v přílohách seznam válečných německých zločinců působících v Benešově a okolí. Vítanou pomůckou cenou pro orientaci v textu je jmenný i místní rejstřík. Na samotném konci knihy

6 Z posledních titulů si můžeme připomenout KMOCH, Pavel. *Operace Anthropoid: Epilog*. Praha: Academia, 2010 nebo KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha: Academia, 2015.

nalezneme pečlivě propracovaný a vyčerpávající seznam všech fotografií použitých v publikaci a jejich zdroje.

Po stručném eufemistickém úvodu s vyložением autorových osobních vazeb na místo děje se dostáváme k první kapitole pod názvem *Páni Benešovska*. V ní se seznamujeme s předními osobnostmi okupačního režimu na Benešovsku, ať už v civilním, nebo vojenském sektoru. Nechybí ani policejní, bezpečnostní složky a stranický aparát NSDAP. Také se zde dozvíme stručné, věcné informace o vytvoření a fungování vojenského prostoru „Waffen-SS Böhmen“, kvůli němuž se ve zmíněných okresech muselo vystěhovat mnoho obcí (odhaduje se 30 000 obyvatel). Tak se tato oblast, která byla považována přímo za území Říše, stala specifickou, odlišnou od okolních území. Z tohoto důvodu se zde koncentrovalo obrovské množství příslušníků Waffen-SS a také mnoho stranických, policejních a dalších složek nacistického režimu. Vojenský výcvikový prostor dislokoval mnoho přidružených jednotek, školicích center a skladů, které sahaly až k okresu velké Prahy. Kvůli tomu byly na konci války při vypuknutí pražského povstání vyslány jednotky z tohoto prostoru, aby povstání zpacifikovaly. V této kapitole autor rozebírá hlavní prameny, z kterých ve svém výzkumu vycházel. Vedle obecních kronik čerpal poznatky ze záznamů a svědectví o nasazení bojových jednotkách SS proti povstání, poté o jejich ústupu a konci před americkou demarkační linií, dále z poválečných výpovědí svědků i vyšetřovaných v retribučních procesech mimořádných lidových soudů nebo řízeních před trestně nalézacími komisemi.⁷ Svěbytným a komplexním pramenem jsou detailní protokoly z výsledků Gisely Sochůrkové, bývalé sekretářky vedoucího místní skupiny NSDAP, kterým ji v poválečných letech během vyšetřování i výkonu trestu podrobovala benešovská vyšetřovací komise a později StB.

Druhá kapitola, *Po nás potopa*, se věnuje několika kauzám, ke kterým došlo na Benešovsku na konci války a před národním povstáním v Praze. Jednalo se o několik hromadných vražd: Nejdříve se zabývá zastřelením několika desítek vězňů z nedalekého koncentračního tábora na Hradištku. Poté autor odkrývá tragický osud zajatých amerických letců, kteří zde nouzově seskočili z porouchaných bombardérů B-17G. Tyto v podstatě naprosto zbytečné brutální vraždy se odehrály v dubnu 1945. Jejich příčinu vidí autor ve všudypřítomné frustraci.⁸

Třetí kapitola, *Panství se hrouťí*, svým obsahem nejkratší,⁹ se pokouší přiblížit dusnou atmosféru, která panovala na Benešovsku na jaře 1945 s příchodem blížící se fronty. Formou torzovitých vzpomínek popisuje např. obecné problémy se zásobová-

7 Nutno podotknout, že mnoho z těchto pramenů autor již zpracoval ve své jmenované monografii *Provinění proti národní cti* (ref. 1).

8 *Příslušníci SS s blížící se frontou povolovali nervy a frustraci si vybíjeli na nepřátelích ať už domnělých, či nikoli*. KMOCH, Pavel. *Konec pánů Benešovska. SS-Stadt Böhmen, Ortsgruppe der NSDAP Beneschau, Wallenstein a ti druzí*. Praha: Academia, 2021, s. 61.

9 Obsahuje pouze 7 stran textu. Když uvážíme, že kapitola *Zapalte Prahu* má 44 stran, a *Valdštejn před branami* dokonce 83 stran, působí rozvržení kapitol značně nevyváženě.

ním, průběh výcviku stále mladších rekrutů, množící se případy sebevražd, tvoření a organizaci jednotek SS a postupné shromažďování a přípravy na hromadný přesun Němců na západ. Místní stranické špičky vůbec nechtěly věřit prohře, naopak propadaly jakési chiméře o zázračných zbraních, příznačné pro konec války. Již od března 1945 byl však čím dál patrnější blížící se konec. Ti pragmatičtější se snažili před blížící se Rudou armádou uniknout s rodinami za americkou demarkační linií, popř. se jiným způsobem připravit na budoucí politické změny a ochránit se před případnou represí (např. výpomocí partyzánům, místním obyvatelům, popř. připojením se k povstalcům, změnou identity apod.).

Čtvrtá kapitola, *Zapalte Prahu*, podrobně popisuje vypuknutí pražského povstání dne 5. května. Značnou pozornost autor věnuje i bezprostředně předcházejícím událostem v Praze. Obšírněji se pozastavuje nad postoji a situací u jednotlivých představitelů domácího i zahraničního československého odboje na konci války. Se značnou skepsí popisuje vztahy jednotlivých složek odboje, přičemž klade důraz na naprostou neschopnost a apatii vedení Československé národní rady vůči povstání, jež si však téměř okamžitě přisvojila lví zásluhy nad jejím následným průběhem a úspěchem. Autor přichází s medailonky velitelů jednotlivých odbojových skupin, kteří se skutečně zásadním způsobem na povstání podíleli a fakticky mu veleli. Jmenujme pplk. Františka Bürgera (krycí jméno BARTOŠ), gen. Františka Slunečka (krycí jméno ALEX), štktpt. Jaromíra Nechanského nebo historii policejní odbojové organizace Černý lev. Zde opravuje a reviduje i obecně zažitě poznatky o průběhu pražského povstání, které byly v poválečné době a především v období let 1948–1989 indoktrinovány. Na několika stránkách se obšírněji věnuje podílu domácího a zahraničního odboje na samotném povstání a politickému jednání České národní rady jakožto vrcholového orgánu budoucího obnoveného Československa. Autor se podrobně věnuje také jednotkám ROA (tj. vlasovcům), kteří bojovali na straně povstalců, a dalším militantním skupinám.

Pátou kapitolou, *Valdštejn před branami*, pokračuje Kmoch v detailním popisu průběhu povstání. Od večera 5. května dorazily do Prahy k potlačení povstání první jednotky Waffen-SS Böhmen z Benešovska. Ty se z důvodu těžkých ztrát na frontě seskupily a vytvořily Kampfverband „Wallenstein“. Vedle geneze tohoto vojenského útvaru a popisu jednotlivých jeho složek a velících důstojníků zde autor detailně popisuje, jakým způsobem byly jednotky – pojmenované po nejslavnějším vojevůdci třicetileté války – nasazeny k potlačení pražského povstání. Nevynechává dílčí brutální zásahy nejen vůči povstalcům, ale i nevinným civilistům.

Další kapitola, *Čas povstání na Benešovsku*, nás opět vrací do Benešova k hlavním postavám příběhu z první kapitoly, kde se popisuje sled událostí tentokrát z pohledu velitele cvičiště SS-brigadeführera a generálmajora Alfreda Karrasche a předsedy okresní buňky NSDAP Nikolause Strobela. Mapuje incidenty, které se souběžně s pražským povstáním odehrály v regionu, jejichž následkem bylo dalších několik desítek obětí. Zločiny páchané na místním obyvatelstvu si čím dál

brutálnější příslušníci Waffen SS odůvodňovaly potenciálním pomáháním partyzánům či zapojením do jiné diverzní činnosti, jež měla za úkol zpomalit či značně zkomplikovat přesun posil k potlačení povstání v Praze. Vedle vyčerpávajícího faktografického výkladu, místy prokládaného expresivními, až bulvárními výrazy (či lépe řečeno domnělými doslovnými citáty „antihrdinů“), se zde autor pokouší o uchopení tématu také z perspektivy psychologické analýzy. Pátrá po příčinách změn chování řadových vojáků SS vůči místnímu obyvatelstvu, které bylo po dobu okupace dle autora korektní. Autor se přiklání k názoru, že se jednalo o typické chování těchto jednotek, které se ze dne na den ocitly na frontě, na nepřátelském území. Bojové taktiky se nelišily od těch, s kterými se seznámily na východní frontě, kde de facto probíhala totální válka. V nemalé míře přisuzuje zoufalé a kruté činy opět celkové frustraci a nadměrné konzumaci alkoholu.¹⁰

Otázkou zůstává, proč takové hypotézy autor uvádí uprostřed textu, nikoli na začátku či závěru práce, kde by byly příhodnější. Závěry, ke kterým během výzkumu docházel, by se daly jistě použít i na jinou oblast než Benešovsko či Prahu. Zasadit dílčí závěry do obecného rámce a zrelevantnění poznatků by práci určitě prospělo.

V dalších kapitolách, *Exodus a Zachraň se, kdo můžeš*, popisuje autor útěk německých jednotek a v podstatě všech civilistů na západ, kde – jak drtivá většina Němců doufala – s nimi mělo být zacházeno humánním způsobem. Kmoch nám odhaluje osudy jednotlivých již bývalých pánů Benešovska a jejich rodin a jakým způsobem probíhal jejich přesun, popisuje postupné obsazení vojenského prostoru

10 Můžeme si položit otázku, která se sama nabízí. Během všedních dnů okupace byly vztahy především řadových vojáků SS a místních obyvatel přinejmenším korektní, někdy odtažitě, někdy neutrální, ale leckdy i přátelské. Na obou stranách byli obyčejní lidé, kteří neměli potřebu řešit politiku, ale každodenní život a to, co přináší. Rekruti i personál cvičiště se s Čechy potkávali při práci, večer po hospodách, dělali s nimi nejrůznější kšeftíky, zamilovávali se do žen a někdy si je i brali za manželky. Co tedy způsobilo, že se německé jednotky a zvláště Waffen-SS dopustily za povstání tolika vražd, tolika případů brutality? Cítili se jejich členové natolik ohroženi, že postupovali zcela bezohledně, nebo jim bylo pod tlakem povstání a pod vlivem alkoholu ve chvíli apokalypsy jejich státu a národa už všechno jedno? Odpověď není jednoduchá a svádět to na pouhý „nacistický fanatismus“ je velmi zavádějící, třebaže jmenovitě vojáci SS byli ideologií v rámci výcviku indoktrinováni neustále. Byli ale především vychováni k tomu, být tvrdí k sobě a tvrdí k nepříteli, pohrdat smrtí svou a jiných a žít jen pro boj. Nestalo se nic nepochopitelného, jen se dosud bezpečné, vlastně domácí území Protektorátu najednou změnilo v území nepřátelské. Nastal zlom. Němci, kteří se cítili jako doma, byli v šoku a náhlé nejistotě, [...] vojáci přicházeli o kamarády, oblíbené velitele, z jejich hlediska šlo o následek útoku banditů nevděčných Čechů, kteří žili po celou válku „v klidném zázemí“, zatímco německý voják bojoval i za ně „proti bolševismu“. K tomu přistoupila obrovská frustrace, kdy se hroutil stát a systém, kterému starší zasvětili život a kariéru a mladí v něm zase vyrostli a nikdy nic jiného než oficiální propagandu nepoznali. K tomu je nutno připočítat také zásadní vliv alkoholu, který vojáci konzumovali permanentně jako prostředek úniku z reality. [...] Němci se přes noc ocitli na frontě. Na východní frontě. [...] Pak vojáci dělali to, co pro ně bylo především na východní frontě po mnoho let normální a běžnou praxí. (KMOCH, Pavel, ref. 3, s. 248–249)

Benešovska Rudou armádou i obsazení Prahy a přebírání moci Československou národní radou.

Závěrečná kapitola, *Někdo měl štěstí, někdo ne*, se zabývá osudy jednotlivých osobností po válce. Čtenáře nijak nepřekvapí, že mnozí představitelé moci v regionu unikli spravedlnosti, a někteří dokonce i pod vlastním jménem (!) dožili bez jakéhokoli trestního stíhání v západním Německu. Smutným faktem zůstává, že mnoho těch, kteří byli zodpovědni za nejzrovnější zločiny, jakožto i čelní představitelé vojenských sil, kteří měli stanout před válečným tribunálem, byli nakonec propuštěni, v horším případě nebyli potrestáni vůbec. Zato někteří průměrní, řadoví vojáci i straníci včetně civilistů – jako často citovaná Sochůrková – stanuli před mimořádnými lidovými soudy a dostávali tvrdé dlouholeté žaláře či byli popraveni. Zmínka je také o celé řadě německých zajatců, vojáků wehrmachtu, kteří za konání své občanské povinnosti putovali jako váleční zajatci do SSSR, kde si v tvrdých lágrových podmínkách na Sibiři odpykávali dlouholeté nucené práce.

Vedle stopování jednotlivých aktérů a jejich dopadení, následných soudů a případných dalších životních osudů se autor pozastavuje nad změnami politicko-právního diskurzu ve státech poválečné střední Evropy od konce války do sedmdesátých let dvacátého století. Na jedné straně tu stály státy se snahami o zamlčování či pozastavování trestních stíhání válečných zločinců (SRN), na straně druhé tu byly státy východního bloku, jež vykazovaly úmorné snahy o obnovení některých válečných kauz a sbírání materiálů ke stíhání a odsouzení válečných zločinců (NDR, ČSSR). Tyto roviny jsou neobyčejně přínosné a cenné pro pochopení celé problematiky poválečné doby a ve vývoji dobového náhledu na bývalé zločince z doby druhé světové války. Poukazují mimo jiné i na dynamický předěl v soudnictví v době těsně poválečné a v době míru, kdy již nebylo tak snadné žalovat, soudit a odsoudit.

V této kapitole se mimo jiné dozvídáme o notoricky známém příběhu tzv. štechovického pokladu, který vycházel z výpovědi jednoho z vězňených velitelů SS jednotek Benešovska SS-Oberführera Emila Kleina. Avšak i sám autor přiznává, že jeho výpovědi jsou značně zkreslené, sám Klein trpěl ve vězení duševní chorobou a tento příběh je protkán mnohými fabulacemi.

Autor prokázal precizní znalost literatury i pramenů. Za nejprínosnější považují pohledy ze strany samých okupantů či jejich asistentů, v tomto případě Sochůrkové, typického příkladu „obyčejného člověka“, jenž se nechal strhnout režimem. Prostřednictvím její osobnosti české Němky se nám otvírá zajímavý úhel pohledu na danou dobu, události a nakonec i poválečný osud v Protektorátu.

Dále se autor nebojí zajít s otázkami dál a snaží se na ně taktéž i odpovídat. Díky pečlivé heuristice a znalosti tématu, vycházející z rozličné a bohaté pramenné základny i znalosti literatury české i zahraniční provenience, se nebojí položit si otázky vyžadující interdisciplinární přístupy. Snaží se výklad obohatit o dějiny každodennosti, kolektivní paměti či kolektivní viny, pokouší se o sondu do psychologického diskurzu chování jednotlivých aktérů.

Co lze na publikaci jednoznačně ocenit, je bohatý obrazový materiál. Kniha obsahuje přes 400 dříve nepublikovaných fotografií.

Čtenář se v záplavě informací a pečlivě zpracovaného poznámkového aparátu velmi brzy ztrácí. Poznámkový aparát někdy doslova přebírá štafetu hlavního textu, což je pro souvislý text matoucí. Občas poznámka přesáhne i celou stranu.¹¹ Vedle detailních životopisů s někdy až irelevantními informacemi i o členech rodiny jednotlivých osob se zde dozvídáme mnoho domněnek, dřívějších fabulací. Také se tu najde celá řada doplňujících informací k textu nebo rozšířenější vysvětlení obecných souvislostí. Medailonky Kmochové vůbec nešetří. Nejen že se zabývá osobami zapomenutými, obyčejnými a neznámými, ale dozvíme se tu takřka o každém, kdo se v textu jen mihne. Nejpřínosnější v celé práci jsou životopisy jednotlivých představitelů okupační moci na Benešovsku.

Text je prokládán značně expresivními výrazy a eufemismy, jež je vzhledem k tématu velmi těžké nepoužít. V hlavním textu se autor nebojí použít ani hovorové výrazy a domnělé citáty, které měly být různými „hrdiny-antihrdiny“ vyřčeny. Text tak působí místy až bulvárně. Je žádoucí udržovat si při popisování jednotlivých brutálních zásahů jednotek SS vůči povstalcům a civilnímu obyvatelstvu včetně žen a dětí, mezi nimiž se nacházeli i němečtí civilisté, objektivní odstup a neuzívat citově zabarvené výrazy, příznačné pro literaturu vzniklou především v době těsně po válce. Do objektivní odborné monografie současnosti tyto obraty již nepatří a degradují celkový dojem z textu.

Kniha se zabývá tématem, jež si své autory našla a jež bude jistě i nadále patřit mezi tzv. „mainstreamové“ kapitoly z dějin druhé světové války. Kmochové vyvrací mnohá klišé a obecně přijaté teze, které byly (a bohužel často dodnes) jsou přebírány bez důkladnější revize.

Konec pánů na Benešovsku nám odkrývá na události bohaté poslední válečné dny na specifickém území Protektorátu. Posouvá naše poznání z faktografického hlediska, ale také nám pomáhá pochopit vzorce chování jednotlivých politických, vojenských i civilních struktur v daném čase a místě. V neposlední řadě nám podává bohatý vizuální materiál, sám o sobě mající významnou vypovídací hodnotu a jako takový tvořící nedocenitelný pramen.

Dana Vedra

11 Viz např. poznámka 581 na s. 270–272, nepochybně nejrozsáhlejší poznámkou pod čarou je pozn. 537, která bezmála pokrývá s. 249–252.